

Алла Загородня
кандидат педагогічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
відділу історії та філософії освіти
Інституту педагогіки НАПН України,
E-mail: z_allya@i.ua

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЗМІСТУ НАВЧАННЯ В СТАРШІЙ ШКОЛІ УКРАЇНИ (1991-2010 рр.)

У статті проаналізовано процеси диференціації змісту навчання в старшій школі України в період з 1991 по 2010 рр. Уточнено поняття «диференціація змісту навчання». Розкрито мету та основні завдання диференціації змісту навчання учнівської молоді. Окреслено аналітико-історичний аспект становлення, розвитку та впровадження диференційованого навчання у педагогічній теорії та практиці. Виокремлено та охарактеризовано такі форми організації диференціації змісту навчання у старшій школі, як: внутрішня диференціація, зовнішня диференціація, напіввідкрита диференціація, прихована диференціація.

Ключові слова: диференціація змісту навчання, заклад середньої освіти, індивідуалізація.

In the study the processes of differentiation of the content of education of senior pupils in the period from 1991 to the 2010 years are analyzed. The concept of «differentiation of the content of education» is specified. Purpose and main tasks of educational content of differentiation of the content of education senior pupils are disclosed. Analytical and historical aspects of the formation, development and introduction of differentiated education in pedagogical theory and practice are determined. Such forms of organization of differentiation of the content of education in high school are distinguished and characterized as: internal differentiation, external differentiation, semi-open differentiation, hidden differentiation.

Key words: differentiation of the content of education, individualization, institution of secondary education.

Постановка проблеми. Проблема диференціації змісту навчання в старшій школі є не новою. Її суть заключено у доведенні до вимог єдиного стандарту знань та умінь різних за фізіологічними, психологічними, фізичними та іншими можливостями учнів за чітко визначений часовий проміжок. Диференціація змісту навчання потребує впровадження ідеї людиноцентризму в освіту й навчання, а отже й вдосконалення системи освітнього процесу, модернізації змісту освіти, пошуку та впровадження нових форм та методів організації навчання учнів старшої школи.

Актуальність дослідження. Вітчизняна модель освіти, яка була спрямована лише на передачу майбутньому спеціалісту необхідних знань, умінь і навичок, втратила свою перспективність, на зміну їй прийшла нова, що акцентує увагу не на знаннях майбутнього спеціаліста, а на його людські та особистісні якості, які постають водночас і як ціль, і як засіб його підготовки до майбутньої професійної діяльності. Саме тому, важливим є вивчення історичного досвіду розвитку та впровадження диференціації змісту навчання в старшій школі України.

Аналіз останніх публікацій. У вітчизняній психолого-педагогічній літературі проблема диференціації змісту навчання в старшій школі України досліджувалась у різних аспектах: термінологічне поле диференціації змісту навчання (С. Гончаренко, Г. Селевко, П. Сікорський); вивчення рівнів, форм і видів диференціації (О. Бугайов, П. Сікорський, Н. Ничкало, І. Унт, О. Ярошенко); закономірності, принципи, умови ефективності індивідуалізації та диференціації навчання (В. Володько, О. Горіна, П. Сікорський, М. Солдатенко та ін.); розвиток пізнавальних можливостей, формування здібностей учнів (О. Корсакова); диференціація змісту навчання школярів та профільна підготовка (Г. Авчіннікова, О. Барановська, Г. Васківська, С. Дятленко, С. Закірова); державна освітня політика щодо *диференціації* організації й змісту шкільної освіти в радянській Україні (Л. Березівська); соціально-професійний вибір учнів (*М. Піддячий*) та ін.

Мета дослідження полягає у відображенні та аналізі процесів диференціації змісту навчання в старшій школі України в період з 1991 по 2010 рр.

Виклад основного матеріалу. Під диференціацією змісту навчання ми розуміємо умову функціонування освітніх систем. Диференційоване навчання доцільно розглядати як характерну ознаку освітнього процесу. Диференціація навчання є засобом втілення індивідуалізації і означає перехід дитини на власні план та програму розвитку. Вона дає можливість кожному учневі визначитись у власних інтересах і нахилах, робить процес навчання більш комфортним, адаптуючи його до індивідуальних особливостей і потреб школярів, дає змогу їм успішно засвоювати зміст освіти, необхідний для повноцінної життєдіяльності та самореалізації у суспільстві [2, с. 31].

Диференціація полягає в усеосяжному пристосуванні змісту і процесу навчання до індивідуальних можливостей кожного учня. Реалізація її на практиці передбачає: вивчення типологічних особливостей учнів і рівня їхньої успішності з метою загального оцінювання їхніх можливостей; організаційне розв'язання проблеми диференціації, наприклад, поділ групи на підгрупи з урахуванням навчальних можливостей учнів, виокремлення підгруп слабших або сильніших учнів тощо; вивчення вимог програми і структури змісту навчального предмета з огляду його можливого скорочення, розширення,

спрощення, дозування, градування тощо; побудова на цій основі апарату різнорівневих навчальних задач, вибір методів і форм їх розв'язування.

Мета диференціації змісту навчання полягає в забезпеченні рівних можливостей для доступу учнівської молоді до здобуття загальноосвітньої профільної та початкової допрофесійної підготовки; створенні умов для всебічного розвитку індивідуальності дитини на основі виявлення її задатків і здібностей, виховання її як громадянина України, національно свідомої, демократичної, життєво і соціально компетентної особистості; гарантування неперервної освіти впродовж усього життя; виховання особистості, здатної до самореалізації, професійного зростання й мобільності в умовах реформування сучасного суспільства [6].

Основними завданнями диференціації змісту навчання є: створення умов для врахування й розвитку навчально-пізнавальних і професійних інтересів, нахилів, здібностей і потреб учнів старшої школи в процесі їхньої загальноосвітньої підготовки; виховання в учнів любові до праці, забезпечення умов для їхнього життєвого і професійного самовизначення; формування готовності до свідомого вибору й оволодіння майбутньою професією; формування в учнів соціальної, комунікативної, інформаційної, технічної, технологічної компетентностей на допрофільному рівні; спрямування підлітків щодо майбутньої професійної діяльності; забезпечення наступно-перспективних зв'язків між загальною середньою і професійною освітою відповідно до обраного профілю [6].

Реалізація особистісно-орієнтованої парадигми освіти зумовила активізацію проблеми диференціації змісту навчання на всіх освітніх рівнях, незважаючи на те, що її історія налічує багато років практичного втілення. В розвитку й упровадженні диференційованого навчання в педагогічній теорії й практиці минулого століття прослідковувались різні тенденції [1, с. 16]. Так, у 60-х роках ХХ ст. пропагувався особистісний підхід; сутність основних науково-педагогічних досліджень полягала в пошуках шляхів реалізації навчання з урахуванням індивідуальних особливостей учнів. У 70-х роках здійснювалися спроби практичного втілення індивідуального та диференційованого підходів до навчання; основні дослідження були спрямовані на пошук способів і методів самостійної роботи учнів на основі їх групування за окремими якостями. У 80-ті роки вже розглядалися принципи індивідуалізації й диференціації навчання; наукові дослідження були спрямовані на розроблення дидактичних вимог до організації навчального процесу на основі врахування індивідуально-типологічних особливостей учнів. Саме тоді було розроблено концепцію індивідуалізації та диференціації навчання, сутність якої полягала в розкритті особливостей цілісної навчальної діяльності на основі принципів індивідуалізації та диференціації навчання.

Для 90-х років минулого століття характерним було наголошення на необхідності розроблення технологій індивідуалізованого та диференційованого навчання. Основна суть досліджень цього періоду –

створення моделей диференціації й навчання на основі технологічних позицій, повне розмежування технологій індивідуалізації й диференціації навчання.

На зламі XIX-XX ст. потужний розвиток виробництва й технологій у більшості індустріально розвинених країн світу спричинив широкомасштабні реформування освіти. Так, на початок XX ст. у школах Західної Європи та Америки виникла нагальна потреба в диференціації навчальної діяльності учнів. Це пояснювалось тим, що терміни навчання зростали у зв'язку з розвитком науки й виробництва, що призводило до стрімкого зростання обсягів засвоюваної учнями навчальної інформації. За цих умов виявилася невідповідність традиційних форм шкільного навчання (передусім масової класно-урочної системи) реальним соціально-економічним потребам. Учень повинен був не лише засвоювати більше навчальної інформації, а й робити це значно швидше й водночас бути готовим до постійного навчання у зв'язку з розвитком техніки й технологій. Цілком очевидно, що в навчанні необхідно було враховувати особистісні інтереси і схильності учнів, щоб привчати їх до саморозвитку, відійти від вивчення великих обсягів інформації, натомість орієнтуватись лише на ті галузі знань, які відповідають індивідуальним потребам і життєвим намірам учня [8, с. 95].

Необхідно зауважити, що збільшення терміну навчання призвело до того, що учні на заключній стадії середньої освіти вже вступали в період професійного самовизначення, що значно впливало на вибір ними тих предметів і знань, які були потрібні лише для них. Вибір професії не може бути однорідним – необхідно враховувати індивідуальність учня. Педагоги всього світу прагнули віднайти такі форми й методи навчально-виховної роботи, які б ураховували вікові особливості учнів, їхні інтереси, схильності, розумові здібності, допомагали б реалізувати внутрішній потенціал школярів.

У 20-тих роках минулого століття в зарубіжній і вітчизняній педагогіці розпочалося найбільш активне розроблення засад індивідуалізованого та диференційованого навчання, які спочатку були зумовлені використанням радикальних методів щодо масової класно-урочної системи навчання. Наведемо у зв'язку з цим два найбільш помітні приклади відповідних методичних розробок, які можна віднайти в літературних джерелах із питань диференціації змісту навчання.

З-поміж американських досліджень, спрямованих на вивчення особливостей індивідуалізованого, особистісно-орієнтованого підходу до навчання, найвагомішими були праці Дж. Дьюї та В. Кілпатріка, які мали значний вплив на реформування американської освіти, зокрема з питань індивідуалізації й диференціації змісту навчання.

Дж. Дьюї пропонував будувати процес навчання з урахуванням інтересів і здібностей дітей. На думку вченого, навчання необхідно організувати навколо певної практичної справи. На основі цих ідей у шкільну практику був запроваджений метод проектів, спрямований на заміну класно-урочної системи навчання [7, с. 52].

Уже в першому десятилітті ХХ ст. він стає потужним рушієм шкільної реформи – вдосконалення, а не заміни класно-урочної системи, оскільки неспинна індустріалізація не дозволяла відмовитись від масової освіти: школа не могла нехтувати замовленням суспільства і спиратися лише на індивідуальні потреби дитини.

Наступним методом, який розповсюдився, вдосконалювався й використовувався у різних школах світу, був дальтон-план. Його поширення також мало значний або навіть радикальний вплив на класно-урочну систему навчання, оскільки він був своєрідним продовженням проектного навчання. Розглядуваний підхід виводив учня за межі класно-урочної системи навчання, створювались умови для його навчання й залучення до самостійного проектування власної освітньої траєкторії з урахуванням індивідуальних потреб, життєвих планів, природних здібностей тощо.

Одним із пріоритетних завдань нинішнього реформування сфери загальної середньої освіти в Україні є диференціація змісту навчання старшокласників. Актуальність такого навчання зумовлена потребами сьогодення – посилення ключової місії школи у професійному визначенні старшокласників, створення умов для розвитку творчої особистості, здатної ефективно працювати й навчатися упродовж усього життя.

Першим про диференціацію змісту освіти у старших класах школи та поділ класів на профільні, заговорив четвертий міністр освіти і науки України В. Зайчук. Тоді в 1999 р. було прийнято Закон України «Про загальну середню освіту», за яким із 2001 р. вводилося 12-річне навчання в школі. За цим Законом 10-12 класи визнаються саме профільною школою [3].

У 2003 р. за головування В. Кременя на виконання Закону України «Про загальну середню освіту» (1999) і постанови Кабінету Міністрів України «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання» (2000), рішенням колегії МОН України від 25.09.2003 року №10/12-2 під знаком гуманітаризації пріоритету і свободи особистості було розроблено та затверджено «Концепцію профільного навчання в старшій загальноосвітній школі». У документі, зокрема, вперше зазначалося, що «профіль навчання – це спосіб організації диференційованої освіти, який передбачає поглиблене і професійно зорієнтоване вивчення циклу споріднених предметів... Навчальний профіль визначається як доборою предметів, так і їх змістом... Профіль навчання охоплює таку сукупність предметів: базові, профільні та курси за вибором. Зміст профільних предметів реалізується за рахунок варіативної та інваріантної складових змісту загальної середньої освіти...» [4].

У такий спосіб, починаючи з 2003 року профільне навчання впроваджується в усіх загальноосвітніх закладах, які надають повну загальну середню освіту. Як наслідок, за останнє десятиліття в освітньому просторі системи загальної середньої освіти активно почали функціонувати ліцеї,

гімназії, колегіуми, де диференціація змісту навчання у старшій школі реалізується на практиці.

У 2003 – 2004 роках диференціацію змісту навчання в старшій школі введено лише в тих закладах освіти, де було створено умови для цього: належна технічно-матеріальна база, програмно-методичне забезпечення, володіння педагогами певними технологіями навчання, вмотивованість учнів. У цей період диференціацію змісту освіти у старшій школі було організовано в різних формах: *внутрішніх* – профільні класи в закладах середньої освіти; профільні групи в багатопрофільних закладах середньої освіти; профільне навчання за індивідуальними навчальними планами й програмами; динамічні профільні групи (у тому числі різновікові); *зовнішніх* – міжшкільні профільні групи; профільні школи інтернатного типу; опорні школи; навчально-виховні комплекси; міжшкільні навчально-виробничі комбінати; заклади середньої освіти на базі закладів вищої освіти, а також упровадження різнорівневих вимог до знань і вмінь старшокласників відповідно до їхніх освітніх потреб, зумовлених орієнтацією на майбутню професію.

Розрізняють також напіввідкриту та приховану диференціацію. *Напіввідкрита диференціація* полягає в тому, що рівень успішності учнів враховується в процесі адміністративно узаконеного поділу класу на групи, що є характерним, наприклад, для вивчення іноземної мови, уроків праці тощо. Учителі, які працюють у таких групах, складають для кожної з них окремі календарні й поурочні плани. За результатами навчання й за згодою учнів у кінці кожного навчального року поділ на групи може уточнюватися, тобто їхній склад також можна вважати динамічним. Очевидно, що застосування такого поділу передбачає необхідність взаємної згоди між учителями, які працюють паралельно. Вони працюють зі слабшими групами по черзі. Така диференціація іноді застосовується під час комплектації класів і, навіть, у процесі створення нових типів шкіл (гімназії, ліцеї та ін.). Напівприховану диференціацію втілює в собі також ідея профілізації старших класів середньої школи. *Прихована диференціація* виявляється в поділі учнів на групи за рівнем успішності за допомогою індивідуальних карток. Підгрупі слабших учнів надається додаткова освітня підтримка [5].

Необхідно зауважити, що за часи свого незалежного існування Україна пережила безліч реформ, у тому числі й реформи в системі освіти держави. Кожен політичний режим, що утверджувався в Україні, прагнув увести власну лінію в галузі освіти. Найбільш яскравим прикладом таких реформ є поступове повернення В. Кременем (п'ятий міністр освіти і науки України) тестування замість вступних іспитів до закладів вищої освіти [3].

Отже, у 2003 р. перші чотири заклади вищої освіти почали зараховувати абітурієнтів на навчання за результатами тестування; у 2004 р. – таких закладів вищої освіти було вже понад 30.

За часи роботи С. Ніколаєнка (шостий міністр освіти і науки України) у 2005 р. утворено Український центр оцінювання якості освіти, а результати

першого зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) у 2006 р. з української мови, математики та історії України за власним бажанням абітурієнт міг використати під час вступу до закладу вищої освіти.

Із 2008 р. під час керівництва освітньою галуззю І. Вакарчука (сьомий міністр освіти України) проходження ЗНО стало обов'язковою умовою для вступу до закладу вищої освіти.

Тобто п'ять із десяти міністрів освіти і науки незалежної України ініціативу запровадження системи тестування тією чи іншою мірою відносили до інновацій у диференціації змісту освіти в старшій школі. Адже це надало можливість абітурієнтам самостійно обирати предмети для складання ЗНО, потрібні їм для вступу до певного закладу вищої освіти на обрану спеціальність. Випускники шкіл можуть заздалегідь зробити свій вибір і в такий спосіб посилити акцент у навчанні на певних потрібних їм предметах, тести з яких вони мають скласти.

У 2009 р. міністр освіти І. Вакарчук затвердив нову редакцію Концепції профільного навчання. Як проголошувалося в документі, профільна старша школа «створюватиме сприятливі умови для врахування індивідуальних особливостей, інтересів і потреб учнів, для формування у школярів орієнтації на той чи інший вид майбутньої професійної діяльності. Профільна школа найповніше реалізує принцип особистісно орієнтованого навчання, що значно розширює можливості учня у виборі власної освітньої траєкторії».

Сучасний стан розвитку освіти характеризується поєднанням технології індивідуалізованого та диференційованого навчання в педагогічній системі навчання учнів та розроблення педагогічних засад цього процесу.

Диференціація розпочинається здебільшого на старшому ступені середньої загальноосвітньої школи та у 8-9 класах спеціалізованих шкіл, ліцеїв, гімназій, коледжів, колегіумів. Розрізнять такі профілі диференціації змісту навчання в старшій школі, як от: науковий (філологічний, фізико-математичний, біолого-технічний, біолого-хімічний, історико-суспільствознавчий та інші); прикладний (агрохімічний, сільськогосподарський, хіміко-технічний, економічний, фізико-технічний та інші), художньо-естетичний (музичний, образотворчий, вокальний, акторський, хореографічний та інші); спортивний (за видами спорту). Головною ознакою диференціації змісту навчання в означених закладах освіти є програми, які були запропоновані Міністерством освіти і науки України [4].

Висновки. Таким чином, диференціація змісту навчання забезпечується шляхом змін у цілях, змісті, структурі та організації освітнього процесу. Перш за все вона зорієнтована на набуття учнями навичок самостійної науково-практичної, дослідницько-пошукової діяльності; розвиток їхніх інтелектуальних, психічних, творчих, моральних, фізичних, соціальних якостей; прагнення до саморозвитку й самоосвіти.

Перспективи подальших досліджень. Перспективи подальших наукових розвідок полягають у конкретизації проблеми, поглибленому

вивченні її та розробленні методичних рекомендацій практичного використання диференціації змісту навчання в старшій школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васьківська Г., Кизенко В. Теоретико-методичні засади диференціації навчання в сучасній школі. Рідна школа. 2011. №6 (червень). С. 15 – 20.
2. Загородня А. А. Диференціація змісту навчання у старшій школі: історико-аналітичний аспект. Молодь і ринок. 2018. Вип. № 3(158). С. 30–35. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2018.128884>.
3. Закірова С. Профільна шкільна освіта в Україні: «правильна реформа чи «цілковита зрада?» URL: http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2834:profilna-shkilna-osvita-v-ukrajini&catid=8&Itemid=350.
4. Концепція профільного навчання в старшій школі (Нова редакція) // Інформ. зб. МОН України. 2009. Жовтень. № 28-29.
5. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору К. : Пед. думка, 2009. 520 с.
6. НМЦ Профільного навчання Науково–методичного центру профільного навчання Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка URL: https://sites.google.com/site/smcprofil/materials/for_organizers/material_1.
7. Переклад та науковий коментар статті Дж. Дьюї «Моє педагогічне кредо». Шлях освіти, 1998. № 1. С. 50 – 55.
8. Терещук А. І. Генеза проблеми профільного навчання у вітчизняному досвіді шкільної освіти. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка. 2011. № 3. С. 93 – 99.